

Niall Ferguson: *Britské impérium: Cesta k modernímu světu.*

1. vydání. Argo – Prostor – Dokořán, 2016, 426 stran, ISBN Dokořán 978-80-7363-812-2, Argo 978-80-257-2010-3, Prostor 978-80-7260-175-2.

V roce 2016 se čeští čtenáři po devíti letech dočkali druhého vydání knihy proslulého (a zároveň kontroverzního) britského historika Nialla Fergusona s názvem *Britské impérium: Cesta k modernímu světu*. Čtenáři v České republice Fergusona velmi dobře znají; v češtině vyšla řada jeho předchozích děl, například *Virtuální dějiny: Historické alternativy* (2001), *Nešťastná válka* (2003), *Colossus: Vzestup a pád amerického impéria* (2006), *Válka světa: Dějiny věku nenávisti* (2009), *Vzestup peněz* (2011), *Civilizace: Západ a zbytek světa* (2014) či *Velký rozklad: O úpadku institucí a zániku ekonomik* (2016).

Námětem knihy je historie britského impéria, které v době svého vrcholu ovládalo čtvrtinu světové populace, čtvrtinu zemského povrchu a téměř všechny oceány. Publikace těží z obdivuhodné erudice svého autora – skotského historika s bohatou kariérou, který v současné době působí na Harvardově a Stanfordově univerzitě a částečně také na univerzitách v Pekingu a Washingtonu. Niall Ferguson je autorem celkem čtrnácti knih; zároveň pravidelně přispívá do řady periodik (aktuálně do *Sunday Times* a *Boston Globe*; dříve do *Newsweeku*) a v roce 2004 jej časopis *Time* zařadil do stovky nejvlivnějších osobností světa. Mezi britskými historiky a akademiky mu dokonce náleží status jakési celebrity – ostatně ne nadarmo se mu přezdívá „Errol Flynn britské historie“. Koneckonců i recenzovaná publikace vyšla jako doplněk k eponymní šestidílné dokumentární sérii televizní stanice Channel 4. Pořad se na britských ostrovech těšil značné popularity a diváky v něm provázel sám Ferguson.

Knih *Britské impérium* sestává ze šesti kapitol, úvodu a závěru. Ferguson postupuje víceméně chronologicky. Každá z kapitol, které se dále člení do různých tematických oddílů, představuje osobité téma charakterizující příslušný posun v chápání britského impéria a imperialismu. Pro zjednodušení lze obsah předmětné publikace sumarizovat jakožto globalizaci 1) komoditních trhů, 2) trhů práce, 3) kultury, 4) vlády, 5) kapitálových trhů a 6) válečnictví. Ve zkratce a s nadsázkou to lze analogicky vyjádřit i jako zkoumání úloh typických představitelů dané epochy, tedy 1) pirátů, 2) plantážníků, 3) misionářů, 4) byrokratů, 5) bankéřů a 6) bankrotářů. Ferguson si klade za cíl zodpovědět v knize dvě nelehké otázky: 1) Jak došlo k tomu, že deštivé souostroví u severovýchodního pobřeží Evropy ovládlo svět? 2) Bylo britské impérium dobré, nebo špatné? V souladu s tím lze tvrdit, že *Britské impérium* jsou vlastně dvě knihy v jedné, přičemž v každé z nich se Ferguson představuje v odlišné roli – jednou jako historik, podruhé jako pronikavý analytik soudobého politického dění.

Prvního úkolu – analýzy neobyčejného příběhu britského impéria – se Ferguson zhošťuje s nemírnou virtuozitou. Podrobně líčí dějiny a fungování největší světové říše od jejího zrodu v 16. století na Karibských ostrovech a půdě Virginie a Nové Anglie přes vrchol na začátku 20. století až po postupný zánik v následujících dekadách. Jinými slovy tak předestírá historii globalizace, jak ji prosazovala Velká Británie a její kolonie (tedy historii „anglobalizace“), od 16. do 21. století, jakkoli je však disproporčně více prostoru věnováno vývoji po roce 1800. Základy britského impéria dle Fergusona *de facto* stály na pirátech coby takzvaných imperiálních imitátorech, kteří se přiživovali na stávajících říších Portugalska, Španělska, Nizozemska a Francie: „byli to prostě zloději, kteří se chtěli zmocnit výnosů z říší cizích mocností“ (s. 33). Impérium vznikalo převážně jako ekonomický jev a tempo jeho růstu zvyšoval obchod a požadavky spotřeby. Poptávka po cukru přivedla obchodníky do karibské oblasti; poptávka po koření, čaji a látkách je zase zavedla do Asie. Ferguson v tomto kontextu poznamenává, že v Anglii vznikla „první konzumní společnost na světě“ a že „vzestup britského impéria souvisel mnohem víc se

slabostí Britů pro sladkosti než s protestantskou pracovní etikou či anglickým individualismem“ (s. 42). V podstatě by se tak dalo říci, že impérium bylo vybudováno „na obrovské spotřebě cukru, kofeinu a nikotinu, na níž se podílel vlastně každý“ (s. 45).

Kniha se v rámci ambiciózní syntézy zabývá i rolí migrace. Britská kolonizace představovala masivní pohyb národů (*Völkerwanderung*), který neměl v předchozích ani následujících epochách obdobu. Díky britskému impériu došlo k obrovské mobilitě pracovní síly v mezinárodním měřítku a rozsáhlé globální konvergenci příjmů. Zatímco někteří opouštěli britské ostrovy s cílem nalézt jinde náboženskou či politickou svobodu, jiní prahli po zisku, a ostatní naopak odjížděli jako otroci či odsouzení zločinci. Autor zdůrazňuje dobrovolný, nevládní charakter budování impéria a všimá si v tomto kontextu především klíčové role, kterou při rozmachu britského vlivu sehrály evangelizační hnutí a misionářské společnosti. V neposlední řadě dává neotřelým způsobem nahlédnout i do tématu „rvačky o Afriku“ a úlohy vojenské síly a zamýšlí se nad vzájemným působením mezi finanční globalizací na straně jedné a závodem evropských mocností ve zbrojení na straně druhé.

Ferguson živě přibližuje, jak Britové v zemích, jež ovládli (popřípadě v nich jen vojensky a finančně ovlivňovali místní vládu), začali vždy šířit charakteristické rysy vlastní společnosti jako anglický jazyk, anglické formy držení půdy, obecné právo, skotské a anglické bankovníctví, protestantismus, týmové sporty, pojetí státu coby „nočního hlídače“, zastupitelská shromáždění či ideu svobody. Právě idea svobody je tím, co britské impérium odlišovalo od jeho evropských soupeřů, zejména Německa a Itálie. Ve svém vyprávění přitom Ferguson věnuje značnou pozornost Indii, což je logické, vezmeme-li v úvahu, že šlo o „perlu“ impéria. Díky tomu na ní může autor umně demonstrovat proměny britského imperialismu a jeho přístupu k podmaněným národům.

Druhým leitmotivem knihy je hledání odpovědi na otázku, zdali bylo impérium dobré, či špatné. Zde Ferguson usiluje, dle svých slov, o objektivnější a vyváženější pohled, jež staví do ostrého kontrastu s postojem historiků, kteří v posledním půlstoletí odsoudili impérium jakožto násilnický zločinecký spolek. Rozporuje tak názor, podle něhož po sobě britské impérium zanechalo „pouze dvě památky: fotbal a výraz *fuck off*“ (s. 381). Jak naznačuje podtitul svazku, Ferguson v průběhu svého výkladu čtenářům a čtenářkám dokazuje, že z imperiálního dědictví vznikl moderní svět s prvky, které v současnosti považujeme za zcela samozřejmé. Jsou jimi demokracie, volný obchod a globalizace. Autor dokumentuje, že impérium příznivě ovlivnilo vývoj Irska, Spojených států amerických, Kanady, Indie, Afriky, Austrálie, Nového Zélandu, východní Asie a Číny. Říše razila cestu volnému obchodu, volnému pohybu kapitálu a po zrušení otroctví i svobodnému pohybu pracovní síly a přinesla s sebou triumf kapitalismu jakožto optimálního systému organizace ekonomické činnosti. Zároveň způsobila i poangličtění Severní Ameriky a Austrálie, expanzi anglické kultury a internacionalizaci anglického jazyka – „*snad nejdůležitější exportní položky za posledních tři sta let*“ (s. 381). K odkazu impéria patří i globální síť moderních komunikací, stejně jako přetrvání parlamentních institucí, rozšíření a posílení právního státu a udržení globálního míru v rozsahu, jenž předtím ani potom neměl obdoby. Britské impérium tak fungovalo nejen ku prospěchu Velké Británie coby vládnoucí mocnosti, ale rovněž ku prospěchu podřízených národů.

Ferguson akcentuje skutečnost, že správa obrovského britského impéria, které se těsně přiblížilo světové vládě, přitom byla pozoruhodně laciná, efektivní a osvětlená. Ve snaze demonstrovat jeho funkční efektivitu tvrdí, že fungování impéria bylo triumfem minimalismu. V knize – zejména v rámci její čtvrté kapitoly – plasticky ukazuje, jak nepočtená byrokracie dokázala spravovat tak rozlehlou říši. Šlo *de facto* o nejefektivnější byrokracii v dějinách lidstva: k tomu, aby Indická civilní služba úspěšně řídila stovky milionů lidí, potřebovala jen o málo víc než tisíc zaměstnanců. Autor zároveň předkládá zajímavý rozbor symbiotické, postupně však neudržitelné spolupráce mezi vládnoucí vrstvou Britů a domorodou elitou, a to jak tou tradiční, tak nově vzniklou.

Ferguson přitom netvrdí, že by britské impérium bylo zcela bez poskvrny. Naopak ilustruje, že mnohdy selhávalo při naplňování vlastního ideálu individuální svobody, a to zejména v počáteční etapě zotročování, transportu a „etnických čistek“ domorodých obyvatel. K odkazům impéria podle Fergusona patří i rasismus, rasová diskriminace, netolerance a xenofobie. Autor se nevyhýbá ani líčení masakrů v rámci indického povstání, jako například armitsarského masakru, utrpení lidí na otrokářských lodích, irskému hladomoru či vyhnání Ndebelů. Ferguson často a rád srovnává situaci v britském impériu s dobovými poměry ve francouzských, německých a belgických koloniích, respektive s potenciálními imperiálními a mnohem bezohlednějšími alternativami k britské vládě v podobě Německa, Itálie či Japonska.

Konečně určitou kontroverzi patrně způsobí Fergusonova teze o tom, že pokus řídit svět bez impéria nelze označit za zcela úspěšný a dnes britské impérium vystřídalo impérium nové, a sice impérium Spojených států amerických. Ty jsou dnes jedinou mocností schopnou hrát imperiální úlohu. Toto neformální impérium si však svou roli a povinnost zatím odmítá přiznat; jde o „*impérium, které se neodvažuje samo sebe takto označit. Je to impérium, které jím odmítá být*“ (s. 393; Ferguson se nad tímto tématem podrobněji zamýšlí ve své knize *Colossus: Vzestup a pád amerického impéria*, která vyšla v českém překladu v roce 2006).

Vypravěčsky suverénní Ferguson předestírá své argumenty velmi živě a přesvědčivě. Nezapře v sobě specialistu na ekonomickou historii: rád předkládá tvrdá ekonomická data a věcně hodnotí náklady a výnosy. Vyzdvihnout je třeba i jeho charakteristický rukopis: historii britského impéria mapuje pomocí konkrétních případů, epizodních příběhů a živoucích charakterů jednotlivců, kteří jej pomáhali utvářet, definovat a redefinovat a nakonec rovněž přispěli k jeho zániku. Fascinující je kupříkladu způsob, jakým Ferguson portrétuje kariéru legendárního misionáře a průzkumníka Davida Livingstona.

Fergusonův elegantní, obratný a srozumitelný styl je čtenářsky velice poutavý. S oblibou činí vtípné analogie a paralely: například Austrálii označuje za ekvivalent Marsu 18. století a křesťanské misionáře za viktoriánské nevládní neziskové organizace. Zábavné jsou i příležitostné narážky na jeho rodné Skotsko, které sice nejsou pro pointu výkladu vždy zcela relevantní, ale v podání Fergusona, portrétyjícího sebe sama jako Skota, který „*vyrostl ve stínu impéria*“ (s. 19), jsou velmi trefné. Navíc české vydání *Britského impéria* v precizním a fundovaném překladu Rudolfa Chalupského je nadmíru zdařilé. Publikace, vytištěná na křídovém papíře, je vybavena co do rozsahu i kvality bezkonkurenčním obrazovým materiálem, jenž text působivě doplňuje.

Má recenzovaná práce nějaké nedostatky? Hned na úvod předestřeme, že ji nelze porovnávat obvyklými vědecko-odbornými parametry, neboť v knize například zcela absentuje klasický citační a poznámkový aparát (přesto však lze u některých pojmů nalézt doplňující vysvětlivky), takže se čtenáři a čtenářky musejí spoléhat na pravdivost autorových tvrzení. Kapitoly navíc obsahují jen velmi stručnou bibliografii.

Ačkoli se Ferguson očividně snaží o korektnost ve snaze předejít podezření z podjatosti a jednostrannosti a jeho obrana britského impéria je umně vyargumentovaná, čtenář se neubrání pocitu, že temným stránkám imperiální historie věnuje o poznání méně pozornosti než těm lichotivým. Ostatně hned v úvodní pasáži se sám přiznává k tomu, že vždy sdílel „*neochvějně pozitivní pohled*“ na britskou imperiální minulost (s. 20). Jeho názorová vyhraněnost je patrná v průběhu celé knihy, což dokládá i následující pasáž: „*Svět, jak jej známe dnes, v dobrém i zlém, je z větší míry produktem britské imperiální doby. Nejde o to, zda britský imperialismus byl, anebo nebyl zcela bez poskvrny. Pochopitelně nebyl. Je však třeba si položit otázku, zda existovala méně krvavá cesta k modernímu věku. Teoreticky snad. Avšak ve skutečnosti?*“ (s. 28). Někteří čtenáři či čtenářky se tak mohou ptát, zda není Fergusonovo vidění světa příliš černobílé.

Přestože je nutné v jediném svazku, který se pokouší postihnout čtyři sta let světové historie, řadu věcí vypustit nebo je zmínit jen okrajově, na některých místech by čtenáři

a čtenářky přece jen patrně ocenili více kontextuálních informací a bližší vysvětlení, mimo jiné například v částech věnujících se nativním kulturám v područí impéria, jako byla čínská říše Čching či indiští Mughalové. Pro Fergusonovu tvorbu je však obecně typické, že nepředkládá kontinuální výklad všeobecných dějin. Namísto toho se soustředí na jednotlivé historické milníky či kontroverzní otázky, které do detailu rozpracovává, zatímco méně zajímavá, „hlušší“ období rychle přeskakuje. Ač je tento vypravěčský styl v *Britském impériu* méně výrazný než v případech jeho ostatních knih, mohou čtenáři některé podstatné momenty postrádat.

Stejně tak je občas zarážející redukce komplexních, vícerozměrných skutečností na značně zjednodušená konstatování. Ilustrativní je v tomto ohledu například popis Durhamovy zprávy, kterou lze dle Fergusonova názoru „*oprávněně považovat za dokument, který zachránil impérium*“ (s. 140), či procesu vedoucího od britského abolicionismu k emancipaci otroků v rámci impéria. Otázkou, nevyhnutelně spekulativní, zůstává, nakolik jde v případě těchto simplifikací o úlitbu producentům výše zmíněné televizní série a nakolik o Fergusonův vědomý záměr. Jako drobnou výhradu lze zmínit i to, že popisky grafu na s. 391 nebyly přeloženy do češtiny; jde však o výjimečné opomenutí.

Navzdory výše uvedeným výhradám je *Britské impérium* ve Fergusonově podání erudovaným počinem, který nabízí uchvacující a napínavé čtení. Vítám jej jako historicky orientovanou knihu impozantního záběru, plnou originálních detailů, vtipných momentů, překvapivých souvislostí, ale i emocí, která svým dynamicky vyprávěným příběhem čtenáře a čtenářky pohltí a udrží si jejich pozornost po celý výklad. Niall Ferguson klade pronikavé otázky a předkládá odvážně provokativní odpovědi – a to jak v intencích historické analýzy, tak v intencích predikce budoucího vývoje – zatímco jeho text stejnou měrou informuje i baví. Spíše než o odbornou publikaci se však jedná o popularizační knihu. Lze ji tak doporučit nejen studentům a akademikům s odborným zájmem o studium britských a světových dějin, ale i širší, laické čtenářské obci.

Na úplný závěr dodejme, že ačkoli publikace zpracovává téma primárně historické, ocenit je třeba i její významný přesah do dnešní doby. Jak ostatně praví její poslední věta: „*Avšak ať se nám to líbí, nebo nelíbí, ať se proti tomu staví, kdo chce a jak chce, impérium je realitou dneška, stejně jako jí bylo v průběhu minulých tří století, kdy Británie vládla a vytvořila moderní svět*“ (s. 393). Kniha navíc nabízí užitečnou optiku i těm, kteří chtějí lépe pochopit určitý odstup, jež si Velká Británie od evropského kontinentu vždy udržovala a jež v současné chvíli vrcholil procesem odchodu ostrovního království z Evropské unie.

Monika Brusenbauch Meislová